

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ МЕТОД В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ**

У статті простежуються теоретичні аспекти осмислення порівняльного методу в українському літературознавстві кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема в працях М. Грушевського, М. Дашкевича, М. Драгоманова, П. Житецького, О. Колесси, О. Котляревського, А. Лободи, В. Перетца, О. Потєбні, М. Сумцова, І. Франка та ін. Наголошується, що порівняльні дослідження спонукали до дискусій, чіткого обґрунтування власних підходів, переваг і недоліків таких студій. Показано, що разом із запровадженням порівняльного методу як упорядкованого і повторюваного способу дій відбувалося глибоке осягнення його правомірності, перспектив і можливостей для оцінки національного літературного процесу в контексті світових явищ.

Ключові слова: порівняльний метод, компаративістика, історія літератури, наукові школи, вплив, запозичення, зв'язок, синтез.

Нині, коли компаративістика в Україні є науковою дисципліною і сферою літературознавчої практики, повноцінною окремою галуззю досліджень, надзвичайно важливо зробити висновки з власної історії, усвідомити їх і використати свій багатий досвід. Адже сучасна компаративістика, "розробляючи нові методики, не відмовляється від "тверезої орієнтації", а тому, формуючи "імунітет проти еkleктизму", відчуває потребу систематичного повернення "ad fontes" [18, с. 72]. Тим часом українська компаративістика досі потребує реконструкції, насамперед уважного врахування національних традицій порівняльних студій. Протягом двох останніх десятиліть по-новому прочитано й переосмислено з методологічного погляду доробок багатьох літературознавців. Українська наука чимало зробила для дослідження спадщини таких істориків літератури, як Л. Білецький, М. Грушевський, О. Грушевський, М. Драгоманов, М. Зеров, М. Калинович, О. Котляревський, Г. Костюк, А. Кримський, О. Огоновський, М. Сумцов, П. Филипович, І. Франко та ін., у науковому доробку яких порівняльні студії посідають чи не найважливіше місце. Досить згадати монографії Н. Баштової, Я. Гарасима, М. Гнатюка, Л. Грицик, В. Дмитренка, В. Івашка, О. Куцої, О. Луцишин, В. Микитюка, М. Наснка, І. Папуші, В. Поліщука, дисертації О. Галети, Н. Зінченко, О. Іванової, І. Костюк, Т. Лугової, С. Мельник, В. Пивоварова, Г. Райбедюк, О. Томенко та ін. Спроба відтворити українську компаративістику як різноманітний феномен зроблена в нашій праці [1], де охоплено напрями досліджень, показано фактичний емпіричний матеріал, який ліг в основу порівняльних студій, визначено пріоритети в тематиці студій. Але українській літературознавчій науці досі бракує усвідомлення внутрішнього спадкоємного зв'язку. Тому важливо показати розвиток ідей, еволюцію вітчизняної теоретичної думки, що зростала на ґрунті західноєвропейської і водночас мала свої незаперечні досягнення.

Порівняльний метод з другої половини ХІХ ст. використовували представники різних літературознавчих шкіл. Для виявлення можливостей цього методу у вивченні генези поетичних форм багато зробили міфологи, які пояснювали схожість різних творів походженням їх від спільного джерела. Прихильники теорії запозичень, застосовуючи порівняльний метод, доводили, що схожість свідчила про вплив одних творів на інші. Приблизно теорії самозародження, здійснюючи компаративістичні зіставлення, стверджували, що схожими можуть бути типологічно близькі незалежні літературні явища: це зумовлювалося однаковими умовами побуту та психології.

В українському літературознавстві порівняльний метод, який ліг в основу порівняльно-історичного напрямку в ньому, не був явищем, штучно насадженим на вітчиз-

няний ґрунт. Він органічно, природно виник ще в першій половині ХІХ ст., зріс на основі національних традицій та однієї з чільних особливостей української культури – її орієнтації на світові здобутки (праці М. Максимовича, О. Бодяньського, М. Костомарова та ін.).

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні спостерігається активний розвиток, з одного боку, опертого на західноєвропейські школи, а з другого – орієнтованого на національні проблеми – теоретико-методологічного дискурсу порівняльного літературознавства. Це свідчило про глибокі процеси "зростання" української науки про літературу, про формування нових якостей у підході до розуміння порівняльного методу як системи принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної дослідницької діяльності. Тогочасна українська наука рухалася, за словами Л. Білецького, "...по шляху порівняльного дослідження, вбираючи в себе й принципи інших теорій, напрямів: історичної чи психологічної та філологічної" [3, с. 307]. Активізація компаративних досліджень була не випадковою, оскільки стало очевидним: "Без позичання чужої культури і без посунення своєї ми жити не можемо" [22, с. 305].

Уже в другій половині ХІХ ст., осмислюючи факти подібності в різних літературах, дослідники почали акцентувати, що порівняльний метод – найбільш об'єктивний, якщо треба з'ясувати проблему оригінальності кожної літератури і таке явище, як світова література. Зокрема, О. Веселовський, якого вважають засновником російського порівняльного літературознавства, писав, що його метод "зовсім не новий і не пропонує ніякого особливого принципу дослідження: він є... тим же історичним методом, тільки прискореним, повтореним в паралельних рядах для досягнення якомога повнішого узагальнення" [4, с. 37]. Від початку використання цього методу деякі літературознавці, налякані свободою певних порівняльних зближень, почали оцінювати його підозріло і дорікати його прихильникам у відсутності критичного такту і в цілковитому свавіллі. З приводу цього О. Котляревський зауважував, що, можливо, для конкретних випадків це звинувачення і справедливе, але якщо його поширити на порівняльний метод взагалі – це означає забрати в науки чи не найвидатніший її здобуток, завдяки якому історичні дослідження здобули тривкий реальний ґрунт і "з випадкового знання стали на ступінь позитивної науки" [13, с. 528]. Порівняльно-історичний метод для вченого – шлях до з'ясування основ народності; він не лише має право на існування, а й видається винятковою необхідністю, бо справжнє знання і розуміння народності набувається тільки шляхом історичним і порівнянням її елементів зі схожими в інших народів. Порівняльний метод О. Котляревський називав єдино прийнятним і правильним; без нього не

можна розв'язати найголовнішого питання етнології: яким шляхом виокремлювався певний народ, що в нього спільного з іншими, а що свого, що зі спільних набутоків і як він пізніше переробив, які обставини й умови вплинули на це. На основі таких порівняльних досліджень можна було зробити загальні висновки про характер і мораль народу, про "своє" і "чуже". Не менш важливим порівняльний метод був і для історії поезії та літератури, оскільки без таких студій не можна розв'язати питання про походження, значення і смисл певного явища. Учений переконливо доводив строгу, майже математичну правильність порівняльного методу, що руйнувала будь-яку довільність.

М. Дашкевич, розпочинаючи викладацьку діяльність в університеті Св. Володимира (1877), зазначав, що "метод порівняльних досліджень дає можливість... підійти до відкриття загальних законів, до розуміння суті літературних явищ" [8, с. 741]. Реалізуючи ідею поступового розвитку літератур, дослідник вважав, що не цілком раціонально розглядати їх суть "етнографічно", за національною приналежністю. "Дуже на місці було б, – зазначав учений, – студіювати поруч твори різних літератур. Тоді порівняльний метод... знайшов би широкі прикладання і з'ясував би багато цікавих фактів у ділянці історії літератур. Суто національні риси в розвитку останніх не стиралися б... а краще визначалися" [8, с. 742]. За допомогою порівняльного методу, переконаний він, можна простежити видозміни в психічних процесах у різних народів; з'ясувати закони розвитку видів і форм літературної діяльності та взаємовідносин їх; порівняльне вивчення літератури має з'ясувати закон вираження внутрішнього життя людини в літературі. Порівняльне вивчення розвитку західноєвропейських і вітчизняної літератур, на думку М. Дашкевича, корисне для науки загалом, оскільки дає цікавий матеріал для узагальнень, і конкретно для вітчизняної науки, бо поглиблює розуміння особливостей власного поступу. На початку ХХ ст., коли в науці почав переважати філологічний метод, М. Дашкевич відзначав, що він "...певною мірою поєднує в собі інші. Для успішного вивчення історії літератури філологічний метод повинен бути поєднаний з порівняльно-історичним" [7, с. 17].

М. Драгоманов, якого часто називають зачинателем української компаративістики, чи не в кожній праці наголошував, що лише порівняльно-історичне вивчення дає змогу з'ясувати історію певного сюжету, його оригінальний чи наслідувальний характер, побачити загальні й індивідуальні риси. Порівняння, зроблені на кількох рівнях, "кількох кругах різної величини променів" [10, с. 104] можуть показати відмінність нашої словесності і її схожість з іншими, з'ясувати причини цієї схожості – чи вони виходять з індоєвропейського періоду спільного життя народів, чи запозичені шляхом культурного спілкування. Лише після дослідження "методом інтернаціонального порівняння" [10, с. 104] можна визначити національні риси української народної творчості та міру її оригінальності. М. Драгоманов будував свою теорію на синтезі методів, які використовували представники трьох шкіл, що намагалися пояснити схожі оповіді у фольклорі різних народів: 1) міфологічно-плеємної школи Е. Куна, Я. і В. Грімів, М. Мюллера (зведення схожих оповідань до найдавніших міфо-космічних формул, спільних для всіх арійців); 2) літературно-інтернаціональної (теорії наслідування, мандрівних сюжетів) школи Т. Бенфея (запозичення творів одним народом від другого через взаємовпливи усної і писемної словесності); 3) антропологічної школи А. Ленґа, продовжувача Е. Тейлора (коіциденція способів мислення, однакового у різних народів). М. Драгоманов визнавав:

усі три наукові напрями мають резонні основи, право на застосування, але кожний має бути застосований "на своєму місці" [9, с. 498]. Це було суголосне думкам О. Веселовського, який писав про те, що обидва напрями інтерпретацій – міфологічний та історичний – мають іти поряд, доповнюючи один одного, але "спроба міфологічного тлумачення має починатись тоді, коли скінчені всі порахунки з історією" [4, с. 5]. У порівняльних студіях, акцентував М. Драгоманов, варто звертати увагу не лише на основу твору, а й на подробиці: розвиток теми, побутові риси, географічні та історичні вказівки – вони показують місце й час з'яви твору, шляхи його розповсюдження, потребу і мету переробки. "Дашкевич, Драгоманов ішли методом, який є органічною комбінацією історичного методу з теорією порівняльного дослідження фольклору" [25, с. 194], – так І. Франко оцінював їхній методологічний досвід.

І. Франко називав свій метод історико-психологічним, але, на наш погляд, мав рацію Д. Багалій, вважаючи основним методом літературознавчих студій вченого порівняльний, який він застосовував, "ідучи слідом за великими поведирями Веселовським і Потебнею, й тим шляхом, яким ішли його сучасники М. Драгоманов, М. Сумцов і акад. В. Перетц" [2, с. 25]. І. Франко визнавав величезну вагу порівняльного методу для літературно-наукових дослідів, послідовно обґрунтовував у своїх працях його переваги, називав його єдино можливим і раціональним для об'єктивного наукового аналізу: "Лиш на його основі можна побачити наглядно, як духове життя народів впливає взаємно на себе, як повстають, ширяться від одного народу до другого і гинуть різні літературні течії, які викликають при однакових обставинах у неоднакових народів однакові літературні прояви і т. і. На підставі порівняльного методу переконуємося, що загальні літературні прояви не поминають і нашого народу і літератури, доказом чого можуть послужити: романтизм, натуралізм, декадентизм і т. д." [28, с. 235]. І. Франко часто торкався проблем впливів, відгороджуючись від впливології та "визбирування фактів". Він був переконаний, що теорію впливів можна з повним правом прикладати до творчості кожного письменника, оскільки впливи демонструють важливі культурно-історичні течії і міжнародні взаємини, хоча вважав, що головне для літературознавця – "показати, як він (письменник – Г. А.) перетоплював у своїй душі ті чужі, нанесені елементи" [27, с. 448]. Вивчаючи інонаціональні впливи, слід відділяти "питомі елементи від "напливових" і зрозуміти значення одних і других та їхні взаємні відносини" [29, с. 39]. Успішно користуючись порівняльним методом, вважаючи його потрібним для наукових студій, І. Франко водночас радив дотримуватися міри в порівняннях, межі, "поза яку не сміємо переступати, коли не хочемо договоритися до абсурдів" [28, с. 235]. "Пускаючись на поле порівняльного дослідження" [26, с. 11], учений має глибоко опанувати відповідну літературу: без ознайомлення з теоріями Я. Грімма, Т. Бенфея, Ж. Бедье, А. Ленґа "на порівняльно-історичнім возику далеко не заїдеш" [26, с. 7]. І. Франко вимагав чіткого і послідовного аналізу: спершу слід окреслити "суцільний образ" літературного явища на певному національному ґрунті, лише після цього доречно робити аналогії та порівняння.

У працях О. Колесси яскраво означилися позитивістичні спрямування автора – вплив наукових студій лінгвістів Ф. Боппа, А. Шлейхера, які проголошували, що людська мова – це живий організм, що зазнає таких трансформацій, що й кожна жива істота: народжується, розвивається, вмирає; помітні й захоплення дарвіністською еволюційною концепцією. Тому "як лі-

кар-спеціаліст мусить мати до своїх студій загальну основу – так і історик літератури одного народу мусить оперти свою роботу на ширших порівнюючих дослідках" [12, с. IX]. Найпопулярнішим критиком О. Колесса вважав Г. Брандеса, прикметою праць якого "єсть метод порівнюючий" [12, с. VI]: він простежує головні напрями в європейських літературах, розбирає культурні елементи, що проходили від одного народу до другого, шукає суспільні й політичні причини, що надавали літературним напрямам відмінний характер у різних народів, і на цьому тлі "піддає він поодинокі твори аналізу естетичному і психологічному" [12, с. VI]. Такі мистецькі порівняння робили його студії особливо популярними. Велике значення, на переконання О. Колесса, мав і "строго научний порівнюючий метод петербурзького професора О. Веселовського" [12, с. VI]. Свої засади наукового підходу вчений виробив на основі синтезу кількох теорій: І. Тена (вплив суспільства на розвиток таланту письменника), М. Добролюбова (зв'язок між літературними творами і проявами суспільного життя), Е. Еннекена (зв'язок між художніми ознаками твору із особою, темпераментом і характером письменника), Г. Брандеса (знаходження у головних напрямках європейських літератур мандрівних культурних елементів, пошуки їхніх відмінностей у суспільних та політичних причинах, а потім – естетичний і психологічний аналіз), О. Веселовського (пошук нових нашарувань на давні літературні мотиви); залучав він і студії із психології творчості – італійця Ч. Ломброзо і француза П. Суріо. Проте головний "натиск", вважав О. Колесса, потрібно робити на порівняльний метод. Якщо у творі не помітно ніяких слідів попередників чи сучасників, це не є доказом його надзвичайної самостійності; з другого боку, існування таких слідів не свідчить про велику залежність письменника. Мірою таланту є не кількість літературних творів, якими послуговувався автор, а те, як він використав цей матеріал, як зумів вибрати з нього краще, "як він сполучив із чужими мотивами здобутки власного духа, наскільки він поступив наперед, опершись на шаблі чужої літературної роботи та чужих думок" [12, с. XXIII].

Розширив можливості історико-порівняльного методу О. Потебня, збагативши його критеріями психологічного аналізу. Його праці теж демонструють прагнення пояснити явища рідної словесності за допомогою порівнянь, зіставлень, знаходження спільного і відмінного між своїм і чужим, пояснення причин запозичень. Характерно, що постійно застосовуючи порівняльний аналіз і для мовного, і для фольклорно-літературного матеріалу, О. Потебня досить скептично ставився до праць Т. Бенфея, Ф. Лібрехта та інших послідовників теорії запозичень, іронічно називаючи їх "майстрами особливих літературних досліджень", які захоплюються зіставленням сюжетів "з боку їхньої абстрактної тотожності", вивчають "препарати, позбавлені функції, тобто життя" [21, с. 257–258]. О. Потебня не погоджувався з одностороннім підходом до літературних запозичень, коли зіставлення схожих художніх фактів для дослідників ставало самоціллю. Очевидну наявність схожостей, запозичень і впливів у різних літературах вчений пояснював не так впливом одного народу на другий, як спільним культурним, соціально-психологічним розвитком. Використання схожих сюжетів, жанрових форм, художніх деталей, поетичних узагальнень у літературах різних народів зовсім не свідчить, на думку О. Потебні, про обов'язкову творчу залежність однієї літератури від іншої. Розглядаючи явища запозичення і спільності, він завжди порушував питання про неминуче переосмислення ши-

роко розповсюджених поетичних образів на конкретному національному ґрунті, у конкретному творі.

Заслуги порівняльного методу визнавав і А. Лобода, насамперед у тому, що він допоміг зібрати величезний, різномірний за змістом, матеріал. Але водночас він бачив і недоліки в порівняннях: часто до них вдавалися, власне, задля самих порівнянь, і в питаннях про літературні запозичення вчені не зважали на внутрішні підстави, потрібні для них. Одностороння увага до суто поверхових схожостей була причиною абсолютно різних висновків у однакових питаннях. Така гонитва за дрібницями, пізнання яких потрібне доти, поки не переходить у крайнощі, призводила до того, що дослідники втрачали "провідну нитку" і губилися "в лабіринті деталей, не задумуючись над тим, як ті деталі стосуються цілості" [16, с. 215]. Вихід із цієї ситуації А. Лобода вбачав у поєднанні теорій, зокрема антропологічної та лінгвістично-психологічної, які доповнюють одна одну, і "у вправному використанні тієї та іншої, здається, і полягає істина" [15, с. 25].

Наполегливо переконував у можливостях порівняльних студій А. Кримський. Порівняльний метод дослідження, за його словами, "збагачує наш розум, а коли працювати пильно – розширює наші симпатії, дає нам пізнати (може краще, ніж що інше) загальне братерство цілого людського роду" [14, с. 472].

Визначити смисл, збережений народною традицією, можна тільки за допомогою досить обережного і широкого прикладання порівняльно-історичного методу, – вважав М. Сумцов [23, с. 136]. При порівняльному вивченні схожих мотивів важливим є національне забарвлення, що виражається у своєрідності поетичних, моральних і побутових мотивів [24, с. 261]. Цікаво, на його думку, простежити процес асимілювання і засвоєння народних елементів, поступові градації в наблизенні запозиченого мотиву до основного. Це дає змогу відкрити досить характерні національні риси явища.

П. Житецький відмовлявся від використання порівняльного методу для дослідження текстів дум і наголошував: у такому студіюванні доцільно використовувати історичний і філологічний метод і обмежувати значення методу порівняльного. Учений погоджувався з тим, що багато віршів дум могло скластися під західним впливом, тому цікаво було б зазначити дороги тих впливів, їхні переносні пункти, але "не все... можна вяснити теорією запозичення" [11, с. 113]. Готові поетичні теми мандрують у світовій літературі і зостаються неплідними, "коли байдужий до них поет; вони оживають, коли поет чи народний співець наповнює їх життям своєї душі" [11, с. 113], – так, ідучи за теорією "зустрічних течій" О. Веселовського, пояснював автор внутрішні підстави для запозичень. Порівняльний метод – дужий і життєвий, твердив П. Житецький, але тільки в руках обережного і досвідченого дослідника, який відчуває міру і перевіряє "метод подібності" "методом відмінностей". Метод вчений вважав найголовнішою річчю в науці; але він не вичерпує цілої науки, а змінюється залежно від часу й матеріалу. П. Житецький не заперечував вивчення дум порівняльним методом, але висловлював бажання, щоб прихильники його були толерантними і до інших шляхів дослідження, що мають так само важливе значення.

Невдоволений використанням порівняльного методу був і В. Горленко, коли, зокрема, "будь-яка казка чи пісня перетворюється в предмет карколомних зближень" [5, с. 38]. Він досить спрощено дивився на порівняльний метод, зводячи його лише до статистики і генеалогії, намагаючись звернути увагу дослідників насамперед на психологію народної творчості.

М. Грушевський зауважував, що дослідження, які декларують порівняння і докладний розгляд всього доступного міжнародного та фольклорного матеріалу, мали б насамперед з'ясувати розміри запозичення, час і обставини, характер використання запозиченого, його еволюцію на українському ґрунті. "Рівнобіжність чи запозичення – в цім власне діло для історика культури чи літератури: спільне джерело чи тільки паралелізм? Чи нарешті, може, й конвергенція: сходження до подібності явищ, за походженням і в змісті своїм відмінних?" [6, с. 157]. Порівняльні досліди мають, переконаний він, не лише показати новий ряд аналогій, а й встановити, чи вони є тільки наслідком "логіки творчості" (за сучасною термінологією – "типологічні" – Г. А.), чи ці мотиви і форми запозичені.

Неоднорідність праць, невідпрацьованість порівняльних методик дала підстави В. Перетцу говорити про відсутність порівняльної школи [19, с. 200]. У "Лекціях з методології історії російської літератури" (1914) він, по суті, резюмував теорію порівняльного методу, зазначаючи, що той вирізняється найбільшою об'єктивністю і має метою з'ясування походження пам'яток літератури і процесу їх утворення шляхом порівняння в цілому і в частинах, допускаючи можливість широких міжнародних впливів. Іноді порівняльно-історичний метод "переходить на ґрунт етнографічний, т. намагається розв'язати подвійне завдання: не лише пояснити появу того чи того твору запозиченням сюжету, але також і чому запозичено цей сюжет, а не інший" [19, с. 178]. Виклавши принципи цього методу, учений вказував, що порівняльне дослідження має свої "підводні камені", і посилаючись на думку І. Срезневського про самостійне зародження літературних форм, зазначав: "Завжди слід пам'ятати, що бачити у всьому і всюди "запозичення" – це для вченого, що користується порівняльним методом – ознака "поганого тону", погані школи чи відсутність усякої школи" [19, с. 181]. І пізніше В. Перетц виступав проти такого розуміння порівняльного методу, який "зводиться до примітивного підбору паралелей... настільки загального характеру, що вони... нічого не пояснюють" [20, с. 381].

Отже, студії кінця XIX – початку XX ст. представляють рівень розвитку національного історико-літературного мислення та демонструють процес поглиблення методології пізнання літературних явищ. Бачимо, що значення порівняння не переоцінювалося: воно вважалося важливим, але не самодостатнім етапом аналізу літературних творів, яке потребувало не лише констатації та виокремлення схожого чи відмінного, а й з'ясування ролі та доцільності таких процедур. Порівняльний метод сприймався не як застигле явище: він постійно змінювався залежно від поставлених завдань і характеру досліджуваного матеріалу, поєднувався з іншими методами (історичним, філологічним, психологічним) не лише для виявлення в ньому контактно-генетичних зв'язків, а й типологічних схожостей. У минулому української компаративістики в такий спосіб можемо виявити не лише деякі первісні елементи її сучасного стану, а й істотні можливості для здійснення синтезу компаративних знань.

Порівняльний метод не претендував на універсальність, але його роль у розвитку науки про літературу була відчутна, оскільки на цьому етапі порівняльне літературознавство перебувало переважно в силовому полі історії літератури, у взаємозв'язках і взаємодії з нею. У панорамі наукових концепцій минулого сторіччя він належав до тих, яким вдалося реконструювати літературознавство, створити нові методологічні системи. Дослідження "теоретико-методологічного каркасу" [17, С. 4]

українських порівняльних студій кінця XIX – початку XX ст. дає змогу не просто відтворити рівень тогочасного теоретичного мислення, а й показати: порівняння використовувались не лише на текстологічному рівні, для аналізу й інтерпретації творів – поступово відбувався процес розкриття необхідності порівняльного методу як упорядкованого і повторюваного способу дій, досягалися його перспективи й можливості для оцінки національного літературного процесу в контексті світових явищ.

Список використаних джерел

1. *Александрова Г. А.* Помеж'я. Українське порівняльне літературознавство кінця XIX – першої третини XX століття: Монографія / Г. А. Александрова – К.: ВПЦ "Київський університет", 2009. – 415 с.
2. *Багалій Д.* Іван Франко як науковий діяч / Дмитро Багалій // Україна. – 1928. – Ч. 6. – С. 21–42.
3. *Білецький Л. Т.* Основи української літературно-наукової критики / Леонід Білецький [упоряд., автор передм. і приміток М. М. Ільницький]. – К.: Либідь, 1999. – 405 с. (Літературні пам'ятки України).
4. *Веселовский А. Н.* Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М.: Высшая школа, 1989. – 404 с.
5. *Горленко В. П.* Заветы деревни / В. П. Горленко // Южнорусские очерки и портреты. – К., 1898. – С. 212–229.
6. *Грушевський М.* Ювілейний збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснування, 1873-1923 / М. Грушевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Т. СXXXVIII–СXLV. – Кн. 4. – С. 155–159.
7. *Дашкевич Н. П.* Введение в историю литератур. 1900-е гг. Программа и конспект лекций, составленных студентами: стеклограф // Дашкевич Николай Павлович. – Архив Института рукопису (далі – ІР) Національної бібліотеки НАН України ім. В. Вернадського (далі – НБУВ). – Ф. 65. – Од. зб. № 256. – 102 арк.
8. *Дашкевич Н. П.* Постепенное развитие науки истории литератур и современные ее задачи / Н. П. Дашкевич // Университетские известия. – 1887. – № 10. – С. 723–747.
9. *Драгоманов М. П.* Історія Едіпа в слов'янських переробках / Михайло Драгоманов // Фольклористичні студії: у 4 т. – Донецьк: Норд-Прес, 2008 [заг. і текстолог. упоряд. Степана Мишанича]. – Т. 4. – 2008. – С. 493–585.
10. *Драгоманов М. П.* Матеріали й уваги про українську народну словесність / Михайло Драгоманов // Фольклористичні студії: у 4 т. – Донецьк: Норд-Прес, 2008 [заг. і текстолог. упоряд. Степана Мишанича]. – Т. 4. – 2008. – С. 90–113.
11. *Житецкий П.* Заметки о разных методах изучения украинских дум / П. Житецкий // Этнографическое обозрение. – 1895. – № 4. – С. 108–121.
12. *Колесса О.* Шевченко і Міцкевич / Олександр Колесса. – Львів: [б. в.], 1894. – 116 с.
13. *Котляревский А. А.* Старина и народность за 1861 год / А. А. Котляревский // Сочинения: в IV т. – СПб.: тип. Акад. наук, 1889–1895. Т. I. – 1889. – С. 527–624.
14. *Кримський А. Ю.* Передмова до українського перекладу [кн. В. А. Клоутона "Народні казки та вигадки, їх мандрівки та переміни"] / А. Кримський // Твори: в 5 т. [упоряд. і приміт. М. Л. Гончарука та О. В. Мишанича; ред. колегія: І. К. Білодід (гол. і авт. вст. статті) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1972. – Т. 2: Художня проза. Літературознавство і критика. – 1972. – С. 471–472.
15. *Лобода А.* Лекции по народной словесности / Проф. А. М. Лобода // Изд. слушательниц Киевских высших женских курсов (на правах рукописи). – К., 1912. – 135 с.
16. *Лобода А. М.* Русский богатырский эпос: опыт критико-библиографического обзора трудов по русскому богатырскому эпосу / А. М. Лобода. – К., 1896. – 236 с.
17. *Наливайко Д. С.* Компаративістика в системі літературознавчих дисциплін / Дмитро Наливайко. Компаративістика й історія літератури. – Х.: Акта, 2007. – С. 3–42.
18. *Нарівська В., Пахсар'ян Н.* Сучасна компаративістика: проблеми і перспективи / В. Нарівська, Н. Пахсар'ян // Філологічні семінари. – Вип. 9. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2006. – С. 72–81.
19. *Перетц В. Н.* Из лекций по методологии истории русской литературы / В. Н. Перетц. – К., – 1914. – 496 с.
20. *Перетц В. Н.* Проф. В. Резанов. Драма українська. У Києві, 1921 (Збірник Історично-філологічного відділу Української академії наук, ч. 7) // Известия Отделения русского языка и словесности. – 1926. – Т. XXXI. – С. 369–383.
21. *Потебня А. А.* Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 613 с.
22. *Стешенко І. Н.* Дашкевич. "Старейший список "Малороссийской Энеиды" И. П. Котляревского". Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. XV. – В. 1. – 1901 / Ів. Стешенко // ЗНТШ. – 1902. – Т. 45. – Кн. 1. – С. 21–25.
23. *Сумцов Н. Ф.* Литературная родня рассказа гр. Л. Н. Толстого "Чем люди живы" // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1987. – Т. 9. – С. 132–139.
24. *Сумцов Н. Ф.* Научное изучение колядок и щедривок // Киевская старина. – 1886. – Февраль. – Т. XIV. – С. 237–266.

25. Франко І. А. М. Лобода. Русские былины о сватовстве / Иван Франко. – К., 1904 // ЗНТШ. – 1906. – Т. LXXIII. – Кн. V. – С. 193–194.

26. Франко І. В. П. Клиггер. Сказочные мотивы в истории Геродота (Университетские известия київські, 1902, XI, ст. 1–109) / Ів. Франко // ЗНТШ. – 1903. – Т. 53. – Кн. III. – С. 5–11.

27. Франко І. "Наймичка" Т. Шевченка / Иван Франко // Збір. творів: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1976–1986. – Т. 29 – 1981. – С. 447–469.

28. Франко І. Шевченко і критики / Иван Франко // Збір. творів: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1976–1986. – Т. 35. – 1982. – С. 234–247.

29. Франко І. Юльян Яворский. Громовые стрелки. Очерки из истории южно-русского фольклора / Иван Франко // Збір. творів: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1976–1986. – Т. 31. – 1981. – С. 123–126.

Надійшла до редколегії 14.05.15

G. Aleksandrova, Doctor of Philological Sciences, Senior Research Fellow
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE COMPARATIVE METHOD IN UKRAINIAN LITERARY IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY: THEORETICAL ASPECTS

The article traces the theoretical aspects of understanding the comparative method in Ukrainian literary in the late XIX – early XX century, particularly in the works by M. Hrushevsky, M. Dashkevich, M. Dragomanov, P. Zhytetsky, A. Kolesa, A. Kotlyarevskij, A. Loboda, V. Peretz, O. Potebnya, M. Sumtsov, I. Franko etc. It is noted that comparative studies led to the discussions, a clear justification of their approaches, the advantages and disadvantages of such studies. It is shown that with the introduction of comparative method as orderly and repetitive course of action the deep comprehension of its legality, the perspectives and opportunities for assessing national literary process in the context of world events happened.

Keywords: comparative method, comparative studies, history, literature, science schools, the impact of borrowing, synthesis.

Г. Александрова, д-р филол. наук, стар. науч. сотруд.
КНУ имени Т. Шевченко, Киев

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ МЕТОД В УКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX СТ.: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В статье исследуются теоретические аспекты осмысления сравнительного метода в украинском литературоведении конца XIX – начала XX ст., в частности в трудах М. Грушевского, Н. Дашкевича, М. Драгоманова, П. Житецкого, А. Колессы, А. Котляревского, А. Лободы, В. Перетца, А. Потебни, Н. Сумцова, И. Франко и др. Подчеркивается, что сравнительные исследования побуждали к дискуссиям, четкому обоснованию собственных подходов, достоинств и недостатков таких разысканий. Показано, что вместе с введением сравнительного метода как упорядоченного и повторяемого способа действий осуществлялось глубокое постижение его правомерности, перспектив и возможностей для оценки национального литературного процесса в контексте мировых явлений.

Ключевые слова: сравнительный метод, компаративистика, история литературы, научные школы, влияние, заимствование, связь, синтез.

УДК 821.161.2-1.09 Семенко М.

М. Гнатюк, д-р филол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЗНАНИЙ І НЕЗНАНИЙ МИХАЙЛЬ СЕМЕНКО: НА МАТЕРІАЛАХ РОДИННОГО АРХІВУ

У статті на основі родинного архіву розглянуто естетичні погляди й життєве кредо Михайля Семенка, особливості їх рецепції та інтерпретації сином – Ростиславом Семенком.

Ключові слова: художній експеримент, текст, архівні матеріали, художнє мислення, національна свідомість.

У літературі українського Відродження 20-х років ХХ ст. постать Михайля Семенка посідає особливе місце. "Культуртрегер українського футуризму" (А. Біла), невтомний організатор літературного, громадського життя став справжнім подвижником на ниві реформування вітчизняної культури в загальноєвропейських векторах, доклавши максимальних зусиль, аби разом із поколінням нескорених забезпечити найвищий її рівень. Ціною творчого та громадянського подвигу стало власне життя. Розірвавши колоніальні пута, новітні реформатори залишилися у вічності нескореним Розстріляним Відродженням. Разом із Михайлем Семенком та його пристрасним опонентом Миколою Хвильовим, у вічний вирій відлетіли М. Яловий, В. Підмогильний, М. Йогансен, М. Куліш, В. Поліщук, Є. Плужник, Олесь Досвітній, М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара, Г. Косинка і багато інших митців, учених, культурно-громадських діячів, які складали інтелектуальний потенціал нації. Ті одиниці, котрі залишилися, несли свій тяжкий хрест, не раз звертаючись у пам'яті до страчених товаришів.

Уперше про покоління Розстріляного Відродження заговорили після вікопомного ХХ з'їзду КПРС, де розвінчали культ особи Й.Сталіна. Окремі з уцілілих від сталінських репресій поверталися додому, на омріяну українську землю з холодних сибірських, магаданських, північних таборів, частина добиралася через так звані "вільні поселення" в Казахстані чи за умови постійного проживання на Донбасі. Початок 60-х років ХХ ст. у новітній історії означився короткою хвилиною

"хрущовської відлиги", яка в духовному житті України мала дуже важливе значення. Після 20-х років це була друга хвиля Українського Відродження. Як охарактеризував її М. Рильський – третє цвітіння у старших, буйноцвітіння в молоді. Постала нова генерація – шістдесятники, яким судилося стати своєрідними наступниками Розстріляного Відродження, й не лише в духовному, а, на жаль, й у фізичному сенсі. Як і їхніх славетних попередників, багатьох із молодих невдовзі запротерили в ще не охололі від українців табори. Енкаведистські методи лишалися незмінними, тож частина "неблагодійних" гинули нібито своєю смертю в таборівих карцерах, як Василь Стус, інші ставали жертвами "нешасного випадку", як Алла Горська, а деякі, як Григорій Тютюнник, вкорочували собі віку, втративши остаточно віру й надію знайти шлях із безвиході.

Саме завдяки "хрущовській відлизі" відбулася хоч і формальна, але така потрібна для відновлення історичної реабілітація покоління Розстріляного Відродження. Серед його представників і світле ім'я фундатора українського футуризму Михайля Семенка. Перший крок до увічнення його пам'яті був зроблений завдяки новим демократичним зрушенням, ознаменованим горбачовською "перестройкою", і ним стало видання: "Михайль Семенко. Поезії" (1985) з передмовою М. Бажана. На жаль, відійшовши в засвіти, він так і не встиг її побачити.

На початок 60-х років минулого століття із сім'ї відомого футуриста залишилися перша дружина – Лідія Іванівна, двоє їхніх дітей – Ростислав та Ірина, а також